

КРИЗАТА НА АЗ-А И ПРЕХОДНИТЕ ПРОСТРАНСТВА В РАННИТЕ РАЗКАЗИ НА ВЛАДИМИР ПОЛЯНОВ

Яна Станчева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

THE CRISIS OF THE SELF AND LIMINAL SPACES IN VLADIMIR POLYANOV'S EARLY SHORT STORIES

Yana Stancheva

Sofia University "St. Kliment Ohridski" (Bulgaria)

ORCID ID: 0009-0006-6321-9642

E-mail: yistanchev@uni-sofia.bg

Abstract: This article traces the identity crises of the characters in Vladimir Polyanov's early stories through the methods of psychoanalysis and the theories of Sigmund Freud and Erik Erikson. It presents the disharmony between the unconscious and reality, which leads to the mind becoming fractured. This is also due to the problematic transition from childhood to manhood that characters undergo. They project their desires onto an external image, which allows them to experience them without shame or moral sanction. This also causes the so-called liminal processes, which map out the spaces in the stories and turn them into topoi of initiation. The dream - awakening opposition plays an important role in the perception of reality.

Keywords: identity crisis, psychoanalysis, liminality, initiation, dream

Резюме: Статията проследява кризите на идентичността при героите от ранните разкази на Владимир Полянов през методите на психоанализата и теориите на Зигмунд Фройд и Ерик Ериксън. Представена е дисхармонията между несъзнавано и реалност, която води до раздвояване на съзнанието. Това се дължи на проблематичното преминаване от детство към мъжество, което претърпяват героите. Те проектират своите желания върху външен образ, което им позволява да ги преживят без срам и морална санкция. Това предизвиква и така наречените лиминални процеси, които маркират пространствата в разказите и ги превръщат в топови на инициация. Опозицията сън - пробуждане играе важна роля за възприятието на действителността.

Ключови думи: криза на идентичността, психоанализа, лиминалност, инициация, сън

В статията ще представя разпада на света на героите на Владимир Полянов в ранните му разкази като резултат от невъзможността на Аз-а да посредничи между несъзнавано и реалност. Ще открия основните пространства, свързани с инициационните процеси, през които преминават героите, както и промяната на

перцепцията на действителността чрез мотива за съня и пробуждането.

Целият житейски опит на личността, всичко, което определя като живот, е отразено в пространствата, които обитава. Те, от една страна, спомагат за формирането на светогледните нагласи на индивида, а от друга, са отражение на вътрешния интериор на неговата душа. За модерния човек в междувоенния период действителността е точно толкова непредсказуема и непостоянна, колкото и вътрешния му свят. Гастон Башлар в „Поетика на пространството“ определя дома като: „...нашето кътче в света. Както често се казва, той е нашият първи свят.“ (Bachelard 1988: 40). Този първи най-интимен свят задава параметрите, в които човекът измерва реалността и себе си в нея. Образът на дома се проблематизира, когато индивидът се сблъска с криза на идентичността. За да я премине, трябва да напусне вече десакрализирания дом. На Аз-а са нужни специално маркирани от вътрешноприсъща условност пространства, които позволяват на личността в жизнена криза да премине от едно социално положение към друго, като: „за да се изкачи по статусната стълба, индивидът трябва да се смъкне под нея“ (Turner 1999: 172). Такъв тип пространства Търнър определя като лимиални. По-късно подобна концепция разработва и Мишел Фуко в текста „За другите пространства“.

Двойничеството и раздвоението на душата са централни теми в ранното творчество на Владимир Полянов. Неговите герои са разкъсвани между субективната представа за себе си и обективната, но потисната реалност на това, което са. Бинарността на личността и противоречието между двете същности, създават вътрешен конфликт у героите, който в някои от случаите бива преодолян, но в други тласка героя към унищожение и самоунищожение. Герои като Ерих Райтерер срещат огледални свои образи, носещи всички белези, които изграждат тяхната идентичност и ги оразличават от останалите в света. Тези герои не съумяват да разберат, че образът двойник е всъщност плод на халюцинация на болните им души и им се струва чужд, поради непознаването на самите себе си: „...той носи моето име – Ерих Райтерер. Но съвсем не прилича на мене. Той ми е съвършено чужд“ (Polyanov 1990: 15). В разказа „Един гост“ Рад Радина съзнателно и доброволно се отказва от идентичността на Войдан Свобода, за да избяга от отговорност за своето престъпление, но не успява, защото не може да се скрие от истинската си същност. И в двата типологически примера тази двойственост на личността, макар и различна по своето естество, е белег за криза на идентичността, поради напиралите да излязат на повърхността нагони, изтласкани в областта на несъзнаваното. В този процес героите проектират вътрешните си желания върху нова самоличност, като така имат възможността да ги преживеят без

санкцията на съвестта и социалните норми. В своя текст от 1919 г. „Ужасяващото“ Зигмунд Фройд разширява обхвата на процеса, като заявява, че: „На двойника може да бъде придадено обаче не само това непристойно според критиката на Аза съдържание, но и всички неизползувани възможности за формиране на съдбата, които фантазията все още иска да запази, както и всички стремежи на Аза, неуспели да се реализират поради неблагоприятни външни условия, а също и всички потиснати решения на волята, довели до илюзията за свободна воля.“ (Freud 1991: 513 – 514).

Кризата на Аз-а и постоянната борба между съзнавано и несъзнавано при героите може да бъде свързана с житейския етап, в който се намират. Най-продуктивни за изобразяване на смутената душа персонажи в тези разкази на Полянов са младите момчета в началото на двайсетте си години. Според теорията на Ерик Ериксън за психосоциалното развитие на човека, в ранната зрялост на индивида основно предизвикателство се явява намирането на партньор, с който да бъде споделен животът. Ако това не бъде постигнато, той е обречен на самота и изолация, каквато се наблюдава при този тип герои. Трудностите при преодоляване на тази житейска криза може да се коренят в предишния етап¹, между дванайсет и деветнайсетгодишна възраст, когато се формира идентичността. Героят от „Пробуждане...“ потиска своите желания, най-вече сексуални, още от тази фаза на съзряването: „...по една необяснима случайност не бях преживял още каквато и да било близост с жена. Аз не знаех нито една любов, нито едно увлечение. Не помнех нито една пиянска нощ, нито бях се отдавал на някаква съблазън“ (Polyanov 1990: 81). Подобна е ситуацията и при студента Ерих Райтерер, който е тласкан към престъпление от неудовлетвореното желание да прилича на останалите: „И аз бях студент като всички студенти, но знаех ли ден спокойно да отида на кафене, на театър, да се срещна с момиче, да се облека като хората.“ (Polyanov 1990: 18). Това преминаване от момче към мъж при героите е изключително проблематично. То бива изобразено посредством специфични пространства, предполагащи смяната на статута. Т. нар. лимиални процеси могат да бъдат осъществени само в междинни топоси, там, където установените закони на обществото са преобърнати или изобщо не са валидни. Такива медиаторски територии в модерното време се оказват театърът, операта, маскения бал, където обществената конвенция се променя. Те правят възможна лимиалността поради условната си действителност, като провокират инициационните процеси на преминаване на Аз-а от

¹ Във второто преработено издание на книгата „Childhood and society“ (1963) Ерик Ериксън надгражда идеите си за психосоциалното развитие на човека и обособява осем периода от живота на човека, както и кризите, през които трябва да премине. Периодът между дванайсет и деветнайсет години се определя като „Identity vs. Role Confusion“ (Идентичност срещу Объркване на ролите) и е характерен за пубертета (Erikson 1963).

едно състояние в друго. Като контрапункт на тези пространства стои домът, който е загубил функцията си на убежище. Той пропуска злото да достигне до човека и го обрича на постоянното си съжителство. Ето защо често пъти виждаме героите в тези разкази да избират градската улица като вид спасение от потисничеството на дома. Улицата плаши, защото предполага среща със заплашителното чуждо, но героите сякаш го предпочитат пред това да се сблъскат с непознатото в себе си.

В разказа „Пробуждане...“ този пространствен преход между дома затвор, улицата и лиминалните реалии на себепознанието (в случая театралната зала и после маскения бал) е изобразен изключително детайлно и последователно. Домът в този разказ е драматично контрастен – светло и чисто ателие, отредено за творчество и вдъхновение на виталната енергия, и спалня, която е определена като „огнена пещ“, убежище на чудовищната мощ на нагоните. В спокойното и хармонично ателие, което героят така усилено пази, се намества разрушителната сила на чудовището от спалнята, убило всичко чисто и невинно у героя. За да премине успешно през процеса на преход към мъжество, който вече е започнал с навлизането на тъмнината, той попада в театралната зала. Влизайки там, вече е загубил маркерите на личността си и отчаяно се опитва да се идентифицира, поради което границата между театралната постановка и реалността изчезва. По-късно на маскения бал го виждаме немаскиран. Това е повторно нарушаване на конвенцията, породена от липсата на нужда да се крие самоличност, която вече не съществува. Той е тотално обезличен от преходните процеси и е вече напълно готов да премине към новия си статут. В края на разказа го виждаме отново в рамките на дома, но не на онзи раздвоения и раздвояващия го, а в новото пространство на мъжеството: „Вечерта на този ден излязох и скоро вече не се върнах в къщата на третата улица вляво. Преместих се в новия дом, дето живея и днес с жената, която бях обикнал.“ (Polyanov 1990: 95).

Подобни примери за инициационни пространства наблюдаваме и в разказите „Смърт“, „Ерих Райтерер“, „Театър с огледала“. В „Ерих Райтерер“ начало на завладяването на личността от несъзнаваното е метафорично изразено чрез отварянето на „забранената“ врата на концертната зала. Въпреки че героят прави само няколко крачки напред, а после излиза, той не може да се върне назад, след като е откrexнал портите към дълбините на душата си и е попаднал в парадигмата на лиминалното. Той не успява да излезе от нея и остава да броди между тук и там, между съзнавано и несъзнавано, а състоянието на Аз-а след финала на дневника остава неизвестно. Всъщност ритуалът, който се явява, за да установи и консолидира Аз-а, е самият живот, а дали ще бъде осъществена инициацията или не, зависи от спецификите на

личността. Сред пространствата на героите се оказва и това на съня, в качеството си на ключ към душата и път за самоизследване и себепознание. От друга страна, сънят е и механизъм за изживяване на желанията, заклеени като нередни, без личността да изпитва вина. Разпадането на представата на Аз-а за самия себе си води до проектиране на символи от областта на сънищата в реалността. Героят в „Пробуждане...“ е в постоянна дилема дали това, което преживява, е сън, или не: „Животът ми вървеше някак чудно в двете стаи: в едната аз изпадах в ноктите на мъчителна трескавост, която смятах сън и исках да бъде сън, а в ателието изживях светлите часове на мечти и радости, най-хубавите от които предавах в своите картини“ (Polyanov 1990: 81). Разграничението между сън и мечта произлиза от разликата на естеството на двете понятия. Мечтата е това, което мислим, че искаме, а сънят е това, което иска подсъзнанието – най-съкровените желания на Аз-а. Студентът от „Смърт“ осъществява прехода между живота и смъртта, задавайки си същия въпрос: „– Емилия! – шепне той и не знае сънува ли, или всичко наоколо е действително.“ (Polyanov 1990: 68) и „Болният студент е в някакво състояние на просъница.“ (Polyanov 1990: 68). Ерих Райтерер пък усеща живота си след срещата със злия двойник като кошмар. При тримата представени герои „пробуждането“, до което се достига, се състои в изясняване на екзистенцията, което е следствие на побеждаването на несъзнаваното над Аз-а. По този начин героите са обречени на постоянна и неспираща лиминална фаза (освен героят в „Пробуждане...“). Всеки един от тях стига до прояснение чрез трансгресия, което остава неясно за читателя. Изборът на Полянов да не изведе експлицитно тези прозрения е оправдан от гледна точка на това, че до тези тайни човек може да достигне само следвайки примера на героите му, изтезавани от вътрешните си противоречия. При художника от „Пробуждане...“ освобождаването на нагоните води до реализиране на интимна връзка и справяне на Аз-а с интерналните конфликти на душата. Младият човек от „Смърт“ си спомня нещо неопределено, което всъщност е дълбоко потиснатото „чувство“ на и за небитието. Ерих Райтерер завършва своя дневник с думите: „Свършиха кошмарите! Чувствам, че ми става леко, ясно. Най-важното ясно, ясно ...“ (Polyanov 1990: 24).

При Полянов действителността почти винаги е представена през гледната точка на основния герой в творбата. Това прави наратива изключително субективен и пряко свързан с индивидуалните възприятия на героите, а не толкова с обективната реалност. В диaboличните му разкази присъства силна психологизация, която открехва завесата, разделяща познатото и непознатото в душата на човека. Те представят разпадането на Аз-а в стремежа да се впише в света и да опознае себе си. Героите,

попаднали в сферата на лимиалността, претърпяват различни ритуали на инициация, ясно маркирани външно. Тези процеси на прехода се осъществяват в специфични пространства, които позволяват на Аз-а да изследва и намери себе си, но и потенциално да го обрекат на живот в екзистенциалната междина. Сънят е посредникът между желание и морал, несъзнавано и реалност, нагон и социална норма. Той позволява на Аз-а да изживее това, което мисли за социално неприемливо, но в същото време замъглява съзнанието и за него става невъзможно да рационализира случващото се. Полянов е важен не само за разбирането на Аз-а, изпаднал в криза на идентичността, но и за осъзнаването на условността на човешките възприятия и измамните игри, на които ни подлагат собствените ни сетива.

Библиография

- Bachelard 1988*: Bachelard, G. Poetika na prostranstvoto. Eseta. Prev. Al. Mancheva, R. Beshkova, R. Kamenova. Sast. Kr. Manchev. Sofiya: Narodna kultura, 1988. [Башлар 1988: Башлар, Гастон. Поетика на пространството. Есета. Прев. Ал. Манчева, Р. Бешкова, Р. Каменова. Съст. Кр. Манчев. София: Народна култура, 1988.]
- Erikson 1963*: Erikson, E. Childhood and society. 2 ed. rev and enl. W. W. Norton & Company, 1963.
- Foucault 2003*: Foucault, M. Za drugite prostranstva. Prev. B. Stanchev – In: Literaturen vestnik, 13 (2–8. 04. 2003), 12–13. [Фуко 2003: Фуко, М. За другите пространства. Прев. Б. Станчев. – В: Литературен вестник, 13 (2–8. 04. 2003), 12–13.]
- Freud 1991*: Freud, S. Uzhasyavashtoto. – In: Estetika, izkustvo, literatura. Prev. Hr. Kostova Dobрева. Sast. Isak Pasi. Sofiya: Sv. Kliment Ohridski, 1991. [Фройд 1991: Фройд, З. Ужасяващото. – В: Естетика, изкуство, литература. Прев. Хр. Костова-Добрева. Съст. Исак Паси. София: УИ Св. Климент Охридски, 1991.]
- Polyanov 1990*: Polyanov, Vl. Diabolichni povesti i razkazi, Varna: Georgi Bakalov, 1990. [Полянов 1990: Полянов, Вл. Дяболични повести и разкази. Варна: Георги Бакалов, 1990.]
- Turner 1999*: Turner, V. Ritualniyat protses. Prev. An. Nikolova. Red. D. Koleva. Sofiya: LIK, 1999. [Търнър 1999: Търнър, В. Ритуалният процес. Прев. Ан. Николова. Ред. Д. Колева. София: ЛИК, 1999.]